

Ю. В. Баулін, д. ю. н., професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

1. *Кримінально-правове регулювання (далі – КПР) як вид правового регулювання.* Вочевидь, що КПР є одним із видів правового регулювання, визначення якого, у свою чергу, залежить від розуміння самого поняття права та його призначення у суспільстві.

Якщо право – це сукупність норм, які уможливають існування суспільства шляхом визначення меж свободи, відображених у правах і юридичних обов'язках суб'єктів суспільних відносин, реалізація яких підтримується державою (О. Петришин), логічним є висновок, що правове регулювання як різновид соціального регулювання – це впорядкування суспільних відносин за допомогою юридичних засобів (норм права, нормативно-правових актів, актів реалізації прав та обов'язків, актів застосування права тощо) (В. Смородинський). Усі зазначені вище юридичні засоби правового регулювання перебувають у системній єдності і становлять цілісний юридичний механізм правового регулювання, який є необхідним і достатнім для забезпечення упорядкування певного роду суспільних відносин, у межах яких реалізуються позитивні інтереси суб'єктів права та досягаються суспільно корисні цілі.

Нормативну основу правового регулювання (об'єктивне право) утворює система права, основними елементами якої виступають відповідні галузі права. Вони, у свою чергу, об'єднуються в підсистеми за різними критеріями, зокрема, у підсистеми приватного і публічного права за ознакою, пов'язаною з регулюванням інтересів окремих осіб або загального

інтересу суспільства (публічного інтересу). Звідси, публічне право – це підсистема права, яка регулює відносини, пов’язані з діяльністю публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування) (С. Погребняк).

Загально визнано, що кримінальне право як система кримінально-правових норм є однією із галузей публічного права, а КПП – одним із видів правового регулювання публічних суспільних відносин.

2. *Поняття та цілі КПП.* Оскільки кримінальне право є публічною галуззю права, яка регулює відносини, пов’язані з діяльністю державної влади, то логічно зробити висновок, що кримінальне право регулює суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють злочини (кримінально-правові суспільні відносини). Такі відносини не регулює жодна інша галузь права. У п’ятому виданні підручника Г. Фристера «Кримінальне право Німеччини. Загальна частина» (Москва-Берлін, Інфотропик Медіа, 2013) в розділі «Предмет регулювання кримінального права» з першої сторінки стверджується, що «кримінальне право регулює лише відносно невелику, але вельми важливу сферу соціальних явищ: покарання, що призначаються державою за правопорушення» (с. 1–2), «кримінальне право регулює не відношення між приватними особами, а встановлює норми суверенного посягання держави на права індивіда, що здійснюється в інтересах всього суспільства» (с. 2); «матеріальне кримінальне право регулює кримінально-правові санкції і передумови їх застосування. Воно визначає, що є кримінально караним діянням і яке покарання встановлюється за нього» (с. 11). Виходячи із зазначеного, КПП можна визначити як урегульовану кримінальним правом діяльність держави щодо застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють злочини.

Цілями КПП є: 1) досягнення соціальної справедливості шляхом призначення злочинцю співмірного покарання, інших заходів кримінально-правового характеру (відплата, воздаяння, кара); 2) його виправлення і 3) запобігання злочинам як з боку злочинця, так і з боку інших осіб (В. Філімонов, О. Наден).

3. *Об’єкт і предмет КПП.* Однією із ознак галузі права є однорідність суспільних відносин, які регулюються цією галуззю права (об’єкт регулювання). Існує два принципово різних погляди на об’єкт кримінально-правового регулювання. Згідно з першим підходом норми кримінального права регулюють лише один вид суспільних відносин, а саме – кримінально-правові суспільні відносини, що виникають між державою

й особами, які вчиняють злочини. Другий підхід полягає в тому, що кримінальне право регулює два види суспільних відносин: 1) суспільні відносини між державою й особами, які не вчиняють злочини (суспільні відносини з попередження злочинів) і 2) кримінально-правові суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють злочини. В основі цих різних поглядів лежить різне розуміння кримінального права і його соціального призначення.

Відомо, що сфери юридично значущої поведінки індивідів та їх об'єднань поділяються на приватну і публічну. Правомірна поведінка відповідних суб'єктів права є предметом регулятивних норм приватного і публічного права шляхом наділення їх правами, покладання на них обов'язків та встановлення заборон. Правові заборони в позитивному законодавстві починаються, як правило, словами «забороняється», «не дозволяється», «не допускається», «не вправі», «не мають права» тощо. Порушення саме таких і подібних заборон і становить протиправність поведінки, яка (якщо досягає ступеня суспільної небезпеки і відповідає ознакам певного складу злочину) визнається злочином. Кримінально-правові суспільні відносини, що виникають між державою й особами, які вчиняють злочини, є об'єктом КПП.

Предметом КПП є конкретні кримінальні правовідносини між державою та індивідуальним злочинцем, який вчинив певний злочин. У рамках цих правовідносин органи державної влади та їх посадові особи здійснюють свою діяльність щодо злочинця відповідно до вимог кримінально-правових норм. Врегулювання конкретних кримінальних правовідносин щодо кожної особи, яка вчинила злочин, призводить до кінцевого результату – упорядкування кримінально-правових суспільних відносин у всій державі на принципах верховенства права, законності, рівності всіх перед законом і судом, справедливості тощо.

4. *Метод, способи та тип КПП.* Для КПП характерним є імперативний метод правового регулювання, тобто метод влади й підкорення, який заснований на підпорядкуванні одних учасників іншим. Основним юридичним способом КПП є позитивне зобов'язання, тобто визначення: 1) для певних уповноважених державних органів та їх посадових осіб – повноважень стосовно осіб, які вчиняють злочини, щодо їхньої кримінальної відповідальності; 2) для осіб, які вчинили злочини, – обов'язку підкоритися законним рішенням відповідних органів державної влади (перш за все судів) та їх посадових осіб щодо застосування до них кри-

мінальної відповідальності за вчинений злочин. Додатковим юридичним способом КПП є заохочення, тобто своєрідний стимул для осіб, які вчинили злочини, бути звільненими від кримінальної відповідальності або її пом'якшення за умови позитивної посткримінальної поведінки.

Водночас КК України передбачає кримінальну відповідальність як посадових осіб уповноважених органів державної влади, так і осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів, за порушення вимог КПП. Так, КК передбачає відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372), примушування давати показання (ст. 373), порушення права на захист (ст. 374), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375) тощо. З другого боку, КК передбачає відповідальність і за ухилення злочинця від відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (ст. 389), умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389¹), ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390), злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарання (ст. 391) тощо.

Викладене дає підстави для висновку, що для КПП характерним є дозвільний тип правового регулювання, тобто регулювання поведінки і діяльності спеціально уповноважених органів державної влади та їх посадових осіб, що засновується на принципі: дозволено лише те, що прямо передбачено законом. Це узгоджується із положеннями ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

5. *Стадії КПП* – це процес, що продовжується у часі та просторі. Обов'язковими стадіями КПП є: 1) формування нормативно-правової основи регулювання кримінально-правових суспільних відносин, тобто формування об'єктивного кримінального права, норми якого закріплені в КК; 2) виникнення кримінальних правовідносин на підставі юридичного факту – вчинення злочину; 3) застосування норм кримінального права до особи, яка вчинила злочин. Інколи ці стадії вважають двома рівнями КПП: нормативним і правозастосовним (О. Наден).

Суб'єктом нормативного регулювання кримінально-правових суспільних відносин є Верховна Рада України. Відповідно до Конституції України вона ухвалює закони, встановлюючи в них, які діяння є злочинами та відповідальність за них (статті 85, 91, 92 Конституції України).

Парламент, ухвалюючи кримінальні закони, моделює кримінально-правові суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють злочини, шляхом створення норм кримінального права. Інакше кажучи, кримінально-правові норми як своєрідні правові моделі упорядковують діяльність органів охорони правопорядку та судів щодо осіб, які вчиняють злочини. Такі норми набувають свого зовнішнього вираження у приписах КК України.

Вчинення злочину є юридичним фактом, що породжує кримінальні правовідносини між державою і конкретним злочинцем. У межах цих правовідносин органи держави (перш за все суди) повноважні покласти на злочинця кримінальну відповідальність або звільнити від неї, призначити йому покарання чи звільнити від відбування призначеного покарання, примусити до відбування покарання повністю чи звільнити його достроково від відбування покарання тощо. Кримінальні правовідносини припиняються, за загальним правилом, після закінчення строків погашення судимості.

6. *Механізм КПП*. Переведення вимог об'єктивного права (норм кримінального права) в конкретну цілеспрямовану діяльність уповноважених органів держави щодо злочинця здійснюється за допомогою механізму КПП. Такий механізм включає в себе: 1) відповідні норми кримінального права, гіпотеза яких передбачає ознаки вчиненого особою злочину, а диспозиція (санкція) – кримінально-правові заходи, які органи держави повноважні застосувати до конкретного злочинця; 2) юридичний факт – вчинення злочину (закінченого чи незакінченого, одноособового чи вчиненого у співучасті, вчиненого вперше чи повторно тощо); 3) акти застосування певної кримінально-правової норми – гіпотези на стадії досудового слідства і гіпотези та диспозиції кримінально-правової норми судом.

7. *Ефективність КПП* визначається насамперед співвідношенням між фактичними результатами дії КК України та актів застосування норм кримінального права і тими соціальними цілями, для досягнення яких вони були ухвалені. З другого боку, ефективність КПП визначають також як співвідношення рівня впорядкованості кримінально-правових суспільних відносин.

пільних відносин між державою й особами, які вчиняють злочини, до витрат і зусиль, спрямованих на досягнення цього рівня. Інакше кажучи, ефективність КПР відображає результативність цього регулювання.

Ефективність КПР залежить від різного роду факторів, зокрема, якості кримінально-правових норм і їх зовнішніх правових форм, якості актів застосування кримінально-правових норм, рівня розвитку суспільства та його правової культури, наявних економічних ресурсів, які держава спроможна спрямувати на протидію злочинності, стану правосвідомості членів суспільства, належного впливу на правозастосовну практику навколишнього правового середовища, особливо екстремальних умов, в яких діють гіпертрофовані релігійні, історичні, націоналістичні й інші фактори тощо.